

KİTAP İNCELEMESİ - 1

Hazırlayan: Doğan ÜSTÜNTAŞ*

1905 RUS DEVRİMİ ve SULTAN ABDÜLHAMİD

Yazar: **Hasip SAYGILI**

1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid

İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016, 312 s.

ISBN: 9786051553511

Sultan Abdülhamid dönemi Türk tarihinin etkisi günümüzde de devam eden fay hatlarından birini teşkil etmektedir. Hasip Saygılı, Abdülhamid gibi üzerinde tartışmaların bitmediği bir tarihi şahsiyet etrafında cereyan eden olayları 1905 öncesi ve sonrası ile ele aldığı doktora tezinden düzenlediği bu çalışmasında, Sultan'a ne *Kızıl Sultan* kabalığında yaklaşmakta, ne de *Ulu Hakan* olarak ele almaktadır. O kitabında, tarihi nesnellik içerisinde 20. yüzyılın başlangıcında iki İmparatorluk arasındaki ilişkileri özellikle 1905 Devrimi ve yansımaları bağlamında incelemiştir. İncelemesinde özellikle Jöntürk muhalefetine odaklanarak 1908'de ilan edilen 2. Meşrutiyetin İlanına giden yolda siyasi ve sosyal hadiseler Rus Devrimi'nin tesirlerini ortaya koymuştur. Eserilk bakışta salt tarihi bir konunun incelenmesi gibi görünmekle birlikte, tarihi devamlılık içerisinde cereyan eden hadiselerin günümüzdeki izdüşümlerini düşünmeye sevk etmektedir. Türk-Rus ilişkileri, iktidar, güç ve gücün kontrolü, makul bir muhalefet teorisi, anayasa ve halkın taleplerinin yönetime yansımaları, basın özgürlüğü, dinin siyasallaşması ve sosyoekonomik olaylar bu izdüşümlerden bazıları olarak karşımıza çıkmakta ve bir güncellik kazanmaktadır.

Eserde, 1905 Rus Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki tesirlerinin yanında, 1905-1908 yılları arasında Osmanlı'da cereyan eden siyasi ve sosyal hadiselerin aşağıdan yukarıya bir halk hareketi mi yoksa bir

* SAVBEN Doktora Öğrencisi, E-posta: dogan98@gmail.com

grup siyasi aktivistin çeşitli saiklerle istibdat rejimine yabancılaşmış genç subaylara yaptırdığı, tepeden aşağı eylemler mi olduğu sorusuna cevap verilmeye çalışılmaktadır. Arşiv belgeleri, devrin tanıklarının eserleri, raporlar, gazete haberleri gibi çok geniş bir alanda literatür taraması yapıldığı ve birincil kaynakların kullandığı görülmektedir. Eser, beş bölümden ve eklerinden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; Osmanlı bakış açısından Çarlık Rusyası'nın durumu ortaya konulmaktadır. 1905 Rus Devrimi Abdülhamid yönetimi ve muhalif Jöntürkler tarafından farklı değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Yazar bu bölümde bunu arşiv belgelerine dayalı olarak açık şekilde ortaya koymaktadır. Yazara göre Jöntürkler Rus Devrimi'nin nedenlerini, *Çarlığın halka yabancılaşması, Rusya'nın hızlı sanayileşmesinin yarattığı sorunlar, ülkede toprak meselesinin çözülememiş olması, Çarlığın Ortodoksların ve Ruslaştırma politikaları, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı, devrimci grupların organize faaliyetleri gibi başlıklar altında toplayarak*, aslında doğru bir tespit yapmışlardır. Ancak Jöntürklerin devrimin nedenleri hakkındaki bu doğru tespitleri, Çar Nikola ve Sultan Abdülhamid arasındaki kurdukları *zorlama paralelliklerin* gölgesinde kalmıştır. Sultan Abdülhamid de Rusya'da meydana gelen hadiseleri yakından takip etmiş, kendisine göre tedbirler geliştirmeye çalışmıştır. Abdülhamid'in benzer hadiselerin Osmanlı'da olmaması için başvurduğu tedbirler uzun süredir uyguladığı gibi, *sansür, hafiyeye teşkilatı ve anarşistlere karşı uluslararası işbirliği* şeklinde olmuştur. Yazar tarafından *istibdat yönetimi* olarak belirtilen bu devirde uygulanan sansüre geniş yer verilmiştir. Bu dönemde sadece basit yazışmalar bürokratik hiyerarşi ile yürütülmeye başlanmış, Sadrazam ve ilgili nazırlar devreden çıkarılarak doğrudan haberleşme, bilgi alma ve talimat verme yolu seçilmiştir. Kitapta sansür konusunun nasıl abartılı uygulandığına örnek olarak verilen 1903 yılında Sırp Kralı ve Kraliçesi'nin öldürülmesi hadisesinin Osmanlı basınında *"köprüde yıldırım çarpması"* olarak verilmesi ise dikkate değer bir durumdur. Yurt içinde sıkı tedbirler alınırken yurt dışında da muhalif neşriyatın kapatılması için diplomatik girişimlerde bulunulmuştur. Sultan'ın baskı ile sonuç alamadığı durumlarda maddi imkânlar sunarak muhalifleri susturmaya çalıştığı da gözlemlenmiştir. Yazar dönemin muhaliflerini susturma söylemlerinde kullanılan tanımların *"anarşist, nihilist, müfsid"* gibi kelimeler olduğunu, bu kelimelerin o dönemde katil ile eşdeğerde algılandığını belirtmektedir. Yazar, Sultan Abdülhamid'in Çar'a karşı iyi niyetini göstermek için her vesileyi kullandığını, Kırım'da Yalta'ya tatil için geldiği her yaz hediyelerle bir Osmanlı Heyeti gönderilerek *hoşgeldin* dendiğini belirtmektedir. Bu durumu diplomatik bir nezaketten ziyade Osmanlı

İmparatorluğu'nun içine düşmüş olduğu acziyetin bir göstergesi olarak okumak mümkündür.

İkinci Bölümde, 1905 Devrimi'ne giden yolda önemli bir etken olan 1904-1905 Rus-Japon Savaşı ele alınmakta, bu savaşın Osmanlı Devleti, Jöntürkler ve halk nezdindeki yansımaları ortaya konmaktadır. Yazara göre; Sultan Abdülhamid savaşı, Jöntürklerin iddia ettiği gibi Rusya'da otokrasinin devrilmesini müteakip sıranın kendisine geleceği endişesi ile değil, Uzak Doğu'dan yenilerek dönen Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne musallat olacağı endişesi ile takip etmiştir. Jöntürkler ise Rusya'nın aldığı ağır yenilgiyi otokratik yönetimlerin yenilgisi olarak okumuşlar, Rus devrimciler kadar bu durumdan heyecan duymuşlardır. Savaş sırasında Abdulhamit'in aldığı kararları ve izlediği politikayı otokratik yönetimlerin dayanışması olarak sunmuşlardır. Ancak Jöntürklerin takınmış oldukları tutum ve geliştirdikleri argümanlar yazar tarafından eleştirilmiştir. Yazar sansür nedeniyle eleştirdiği Abdülhamid'i bu bölümde realist, tutarlı ve basiretli bir devlet adamı olarak göstermektedir. O, Rus Donanmasının Boğazlardan geçişi sırasında dengeli bir politika gütmüştür. Halk ise ezeli düşman Rusya'nın yenilgisini büyük bir sevinç içerisinde takip etmiştir. Bu durum yönetim tarafından pek hoş karşılanmamış, "*maslahata muvafık bulunmamıştır.*" Buna karşın savaş devam ederken Harp Akademisinde derslerde ele alınmasına dikkat çekilmekte, Albay Pertev'in gözlemci olarak Mançurya'da görevlendirilmesi vurgulanmaktadır. Savaşın galibi Japonlar hakkında övgü dolu ve yüceltici bir dilin hâkim olduğu görülmektedir.

Üçüncü bölümde, Rusya'da "Kanlı Pazar" olarak bilinen eylemle başlayan Devrim süreci anlatılmaktadır. Tamamen sivillerden oluşan ve masum talepleri iletmek amacıyla toplanan kalabalığa ateş açılması devrimin ateşini yakmıştır. Sultan Abdülhamid'in burada halka karşı silah kullanılmaması gerektiği yönündeki yaklaşımının yerinde olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim Abdülhamid'in kendisi de Hareket Ordusu'na karşı emrindeki Birinci Ordu'yu kullanmamıştır. İsyancılar Çar'ın amcası Grandük Sergey'i öldürmüşler, grevlerle direnişi genişletmişlerdir. Bu suikast Osmanlı diplomatik belgelerinde tarafsız olarak yer almış, Jöntürk muhalefeti ise onaylayıcı bir tarzda sunmuştur. Devrim sırasında Troçki genel grevin politik işlevini ortaya çıkarmıştır. Rus öğrenci hareketleri de Jöntürkler tarafından özentile izlenmiş, Osmanlı öğrencilerinde bu ruhun olmadığı, *miskin ve uyusuk* oldukları hayıflanarak dile getirilmiştir. Devrim sırasında, Duma'nın açılmasından, basın hürriyetinden ve zorunlu eğitimin uygulamaya konmasından Jöntürk basınında sitayişle bahsedilmiştir. Yazar, Rus

köylüsünün işçi sınıfıyla birlikte farklı amaçlarla da olsa devrime katılmasının tarihte ilk kez karşılaşılan bir durum olarak belirtmektedir. Çar, 30 Ekim 1905 tarihinde yayınladığı fermanla 10 hafta sürecek özgürlük günlerine kapı aralamıştır. Ancak “anayasa” kelimesini ısrarla kullanmamıştır. Yine de bu dönemde sendikalaşma faaliyetleri hızla yayılmıştır. Yazarın bu bölümde verdiği ilginç bir bilgi ise, birinci Duma seçimlerinde toprak sahibi bir kişiyle işçi birinin oyları arasında 45 kat gibi bir farkın bulunması hususudur. Ordunun devrim içerisinde mutlaka yer alması gerektiği hususu da Troçki ve Lenin tarafından vurgulanmıştır. Duma, 1906’da Çar tarafından bir kışkırtma platformu olarak kullanıldığı gerekçesiyle kapatılmıştır. Müteakiben kanun değiştirilerek açılan ikinci Duma’da 1907 kapatılmış ve devrimin sonu gelmiştir.

Dördüncü bölümde, Potemkin Zırhlısında mürettebatın isyanı ile başlayan olaylar ve bunun Osmanlı İmparatorluğu’ndaki yankıları üzerinde durulmuştur. Yazar Potemkin olayını sebep ve sonuçlarıyla geniş olarak ele almıştır. O’na göre subayların uyguladığı katı disiplin ve subaylar ile erler arasında yaşanan düşmanlık isyana sebebiyet vermiştir. Sergey Eisenstein’in ünlü filmine de atıfla yaşananlar aktarılmıştır. Osmanlı Devleti açısından ise olay Karadeniz ve İstanbul’un güvenliği endişesiyle ele alınmıştır. Rus Büyükelçisi ise Abdülhamid’in Donanma içerisinde kendisine karşı da böyle bir hareket olabileceği endişesi taşıdığını belirtmektedir. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu Rusya’nın tepkisi nedeniyle yıllardır yapamadığı Boğazların tahkimi işini isyanı gerekçe göstererek gerçekleştirebilmiştir. Rusya ise Osmanlı’nın Boğazlarda aldığı tedbirleri çok sayıda ajanı vasıtasıyla günü güne takip etmiştir. Abdülhamid isyan eden zırhlıya karşı sükûnetle davranılmasını tavsiye etmiştir. Yazara göre gelişmeler Abdülhamid’i haklı çıkaracak bir mahiyette tezahür etmiştir. Jöntürkler ise bir zırhlının koca İmparatorluğu korkuya sevk ettiği için Sultan’ı eleştirmişler, O’nun Donanmaya önem vermediğini vurgulamışlardır. Yazara göre Donanmanın modernize edilememesi ekonomik şartlardan kaynaklanmaktadır. Yine bu bölümde dikkat çeken bir husus ise, Rus tarihçiler tarafından Potemkin İsyanı nedeniyle idam edilen Teğmen Şmidt’in ailesine Osmanlı subaylarının taziye mektubu gönderildiği yönündeki iddiaların belgelere dayalı olarak yazar tarafından çürütülmesidir.

Beşinci bölümde, Kafkaslarda Ermeni-Müslüman çatışması, Rus Devrimi sırasında Anadolu’da özellikle Erzurum ve Kastamonu gibi illerde yaşanan isyanlar Osmanlı-Rus ilişkileri bağlamında ele alınmaktadır. Jöntürkler Müslümanlarla Ermeniler arasındaki çatışmaları, hem Çarın hem de Sultanın

kışkırtmaları olarak değerlendirmişlerdir. Yazar, Mehmet Emin Resulzade'ye istinaden çatışmaların sebebini, Devrimin Kafkaslara yayılmasını engellemek gayesiyle Rusya tarafından çıkarıldığını belirtmektedir. Yazarın bu bölümde dönemin bugün *İslamcı, Türkçü* ve *Batıcı* olarak kabul edilen aydınları arasında gerektiğinde samimi görüş alışverişi yapıldığının örneklerini vermesi ilginçtir. Diğer taraftandikkat çektiği bir husus ise Jöntürklerin dini bir politika aracı olarak kullanmaları ve Abdülhamid'i dinsizlikle suçlamaları konusudur. Kötü idare, rüşvet ve aşırı vergiler nedeniyle Anadolu'da çıkan isyanların Rus devrimi etkisiyle açıklamaya çalışan özellikle Rus kaynaklı görüşlere karşı Yazar, bunları "*zorlama*" bir çaba olarak görmekle birlikte aralarında ilham vermesi açısından bir korelasyon olduğunu da kabul etmektedir. Ancak isyanlarda sürgüne gönderilen Jöntürklerin de rolü olduğunu ortaya koymaktadır. Yazar, Jöntürklerin devrimci olmadıklarını, aslında devleti kurtarmaya çalışan muhafazakârlar olduklarını, Rus Devrimi'ni Abdülhamid istibdadına karşı hemen her fırsattabir motivasyonaracı olarak kullandıklarını tarihi belgelerle ortaya koymaktadır. 2. Meşrutiyetin ilanı ve akabinde Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi hadisesinin bir dip dalgası olarak gelişmediği, daha çok asker ve bürokrat kesimince gerçekleştirildiği sonucuna ulaşmaktadır. Yazar, Rus Devriminin en kalıcı etkisinin, devrim sırasında Osmanlı Devleti'ne sığınan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali gibi aydınların Türk fikir hayatına yaptıkları katkılar olduğunu belirtmektedir.

Geçmişin sürekli değiştirilerek¹ bugünün inşa edilmeye çalışıldığı günümüzde Saygılı Hoca'nın çalışması tarihin bizim için az bilinen bir kesitine objektif bir ışık tutuyor. "*Geçmiş geleceğe suyun suya benzediğinden daha çok benzer*" diyor İbn-i Haldun yıllar öncesinden. Dolayısıyla kitabı okurken karşılaştığımız hadiselerin güncel izdüşümleri üzerinde düşünmeden edemiyorsunuz. Ülkemizde anayasa, düşünce ve ifade hürriyeti, muhalefet etme kültürü, dinin araçsallaştırılması konularında olumlu gelişmeler olsa da hala olgunluk seviyesine ulaşmamıştır. Tanzimattan beridir alınan mesafeye rağmen yüzeysel kalışımızın hüznünü eserin okurken duymak mümkündür. Nitekim Jöntürkler üzerine çalışan Şerif Mardin 1959 yılında durumun Abdülhamid döneminden daha vahim olduğunu belirtmektedir.²

¹ İdeolojik bakışın tarihi getirdiği durumu Komünizm döneminde bir Çek tarihçinin Batılı meslektaşlarına "*Gelecek kesin, Gelecekte şüphemiz yok. Fakat şu Allah'ın cezası geçmiş durmadan değişiyor!*" diye yakınması... İskender Öksüz, **NİÇİN? Tarih-Devlet-Ekonomi-Yönetim**, Bilge Kültür Sanat, 2013, s. 43.

² "*Bu eser, 1959'da, Türk hapishanelerinin gazetecilerle dolu olduğu bir sırada yazıldı.*" **Şerif Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, 1996, s. 34

Eserde bir doktora tezinin dil, üslup, metodoloji ve mantık kurgusundan kaynaklanan farklılık en aza indirilmiş ve bilimsel çevrelere hitap eden kalıptan sıyrılarak genel okurun okuyacağı bir üslup yakalanmıştır. Ayrıca genel okurun anlayamayacağı eski Türkçe kelimeler yerine yenileri de metin içerisinde verilerek anlama kolaylığı sağlanmıştır.

Türkiye’de her devirde tartışma konusu olan tarih, siyaset ve tarih arasındaki karmaşık ilişkinin ve etkileşimin tabi bir neticesi olarak tarih yazıcılığında nesnellik tartışmasını gündeme getirmektedir. Eserde Yazarın nesnellik konusunda azami hassasiyet gösterdiği, “*ideolojik kurguların ötesinde*” bir yaklaşım sergilediği, anakronizm tuzağına da düşmediği gözlemlenmektedir. Yazar, istibdat yönetimi nedeniyle eleştirdiği Abdülhamid’ten, rasyonel, basiretli ve itidalli kararlarından dolayı olumlu olarak bahsetmekte, Jöntürklerin tutarsız muhalefet tarzını ise eleştirmektedir. Jöntürklerin bu tutarsız davranışlarında Türk tarihi boyunca makul bir muhalefet teorisinin geliştirilememiş olmasının etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Jöntürklerin önde gelen figürlerinden birisi olan Abdullah Cevdet’in muhafazakârlar tarafından dinsiz ve din düşmanı olarak belirtilmesine rağmen Kafkasya’da Ermenilerle çatışan Müslümanlara yardım kampanyası düzenlemesi dikkat çekicidir. Yazar Cevdet’in kolaylıkla kategorileştirilemeyeceği kanaatinde olmasına rağmen, kendisi de onu “*pozitivist*” *Abdullah Cevdet* diyerek tanımlamaktadır. Eserin 26. sayfasında Rusya’da toprağa bağlı kölelik sistemi olan serfliğin kaldırılması 1861 yılında gerçekleştirildiği belirtilirken, 30. sayfada 1864 yılında olduğu bildirilmektedir. Doğrusu 1861 yılında olmalıdır.

Eserden Türk-Rus ilişkileri, Türk modernleşmesi, iletişim, harp tarihi gibi alanlarda dönem üzerine çalışan akademisyenler ve tarih öğrencilerinin yanı sıra, popüler tarih kitaplarından daha nitelikli bir kitap arayışında olan genel okuyucunun da rahatlıkla istifade edeceği değerlendirilmektedir. Ayrıca bu eser, siyasi ve ideolojik duruşlardan kaynaklanan *Ulu Hakan, Kızıl Sultan* kutuplaşmalarının ötesinde gerçek Abdülhamid’i tanımak isteyenlerin de başvuracağı bir kaynak niteliğindedir.